

Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya, 1487-1643: alguns criteris metodològics

Agustí Alcoberro

En els darrers anys, la recerca sobre la cacera de bruixes a Catalunya ha experimentat avanços molt significatius. Així, la publicació d'un important nombre de monografies i processos locals ha anat acompanyada d'alguns esforços per analitzar el fenomen d'una manera global i comparada i per establir-ne una geografia i una cronologia de caràcter general.¹ El resultat de tot plegat permet ja confirmar la importància quantitativa i qualitativa del fenomen, i la seva excepcionalitat en el conjunt de la Monarquia Hispànica –una trista posició de privilegi que Catalunya comparteix, molt probablement, tan sols amb el Regne d'Aragó.²

1. Hem recollit la bibliografia sobre el tema, especialment la de caràcter local, força dispersa, a: Agustí ALCOBERRO i Josefina ROMA dirs., *Per bruixa i metzinera. La cacera de bruixes a Catalunya*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2007. L'obra, concebuda com a catàleg de l'exposició realitzada en aquest museu, aplega diversos estudis redactats des de les perspectives globals de Catalunya, la Monarquia Hispànica i l'Europa cristiana. Entre els estudis publicats posteriorment, esmentem: Rafael GINEBRA i Agustí ALCOBERRO eds., *Condemnades per bruixes. Processos judicials al Vallès i al Moianès a principis del segle XVII*, Granollers: Associació Cultural Modilianum –Museu de Granollers– Museu d'Història de Catalunya, 2007; Lars Martin POHLE, *Perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia. Un estudi sobre la delinqüència a Andorra als anys 1600-1640*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.

2. Àngel GARI LACRUZ, *Brujería e Inquisición en el Alto Aragón en la primera mitad del siglo XVII*, Diputació d'Aragó, Saragossa, 1991.

La present comunicació repassa la historiografia sobre la cacera de bruixes a Catalunya i els diversos tipus de fonts documentals disponibles. Sobre aquesta base, estableix alguns criteris metodològics, i assaja una periodització cronològica i una distribució geogràfica del fenomen.

La historiografia de la cacera de bruixes a Catalunya

No es pot dir que la cacera de bruixes sigui un tema nou en la historiografia catalana. Ben a la inversa, cada una de les seves grans etapes ha disposat, de manera força precoç, de reflexions sobre aquesta temàtica. Així, pel que fa a la historiografia catalana de l'època dels Àustries, la creença en l'existència real de bruixes apareix explicitada en una de les obres més importants i més divulgades aleshores, que resulta gairebé coetània als anys de major repressió. Ens referim a la *Corònica universal del Principat de Catalunya*, del jurista i historiador Jeroni Pujades, impresa a Barcelona el 1609 per acord del Consell de Cent. En un dels capítols introductoris, Pujades descriu l'existència d'aplecs de bruixes en un llac del Montseny:

ahont còmptan haver-se vistes antiguament algunes terribles y diabòliques visions y que solían las bruxas y bruxos venir aquí a dançar y ballar, fer ses adoracions y reverèncias al dimoni, vehient los vehins visiblement los balls y danças y sentint los crits, alarits y sons de aquella confusa canalla.³

També la historiografia vuit-centista de tall romàntic ens n'ha deixat un testimoni excepcional en la seva obra més emblemàtica: la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (5 vols., 1860-1863) de Víctor Balaguer. En concret, Balaguer es referí àmpliament a la cacera de bruixes exercida als comtats de Rosselló i Cerdanya el 1619. Ho va fer tot utilitzant la *Histoire du Roussillon* (1835) de D. M. J. Henry, que al seu torn s'havia fet ressò de les *Memòries de Sant Joan de Perpinyà*. Aquest diari, conservat als arxius d'estat de la vila, constitueix la millor referència documental d'aquell episodi. A diferència, doncs, d'altres temàtiques, com el bandolerisme, en què Balaguer optà per l'opció miticoliterària, la

3. Vegeu el text complet a: Agustí ALCOBERRO, *Identitat i territori. Textos geogràfics del Renaixement*, Universitat de Barcelona-Eumo ed., Vic, 2000, p. 85-86.

seva reconstrucció de la cacera de bruixes va ser essencialment documentada.⁴

I encara, a l'última postguerra, Joan Reglà dedicà un apartat específic a la cacera de bruixes en la seva obra *Els virreis de Catalunya* (1956). El text de Reglà ha tingut una gran repercussió en les promocions d'historiadors que l'han seguit per un doble motiu. D'una banda, perquè constitueix la primera síntesi d'història de Catalunya dels segles XVI i XVII. D'altra banda, perquè s'inscriu en els nous paràmetres d'història social i cultural de l'escola francesa dels *Annales*, que introduí al Principat Jaume Vicens i Vives, el director de la col·lecció on es publicà aquest treball. En tot cas, Joan Reglà utilitzà diversos documents provinents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó per constatar la importància de la cacera de bruixes que es produí al Principat en el primer terç del segle XVII, i també de les prevencions que suscità entre les autoritats civils i eclesiàstiques. A parer de l'historiador empordanès, ambdós fenòmens s'inserien plenament en el context de "l'exacerbació passional del Barroc", "època del mite i de les creences irracionals", una temàtica a la qual dedicà algunes de les seves millors pàgines.⁵

Tanmateix, el protagonisme de la cacera de bruixes en els tres textos esmentats, tots ells de caràcter historiogràfic fundacional o central, no n'ha garantit una evolució historiogràfica paral·lela a la d'altres fenòmens de conflictivitat social moderna, com per exemple la persecució del bandolerisme o fins i tot la defensa contra el cors. De fet, en les síntesis d'Història Moderna de Catalunya publicades després de l'obra de Reglà, el tema només ha reaparegut en algunes aportacions signades per Ricardo Garcia Cárcel (que donà a conèixer el memorial de 1619 del jesuïta Pere Gil contra la cacera de bruixes) i per Núria Sales (que plantejà, de manera brillant, la vinculació entre l'etapa més dramàtica de la repressió i les maltempsades de 1617, *l'any del diluvi*).⁶

4. Víctor BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, vol. IV, Barcelona: 1863, p. 267-268. D. M. J. HENRY, *Histoire du Roussillon comprenant l'Histoire du Royaume de Majorque*, 2 vols., París: 1835, llibre III, capítol XII. Les *Memòries de Sant Joan de Perpinyà* (1613-1633) es troben a: Archives Departamentales des Pyrénées-Orientales. Perpinyà. Ms. G-241.

5. Joan REGLÀ, *Els virreis de Catalunya*, Vicens Vives, Barcelona, 1956, p. 64-65.

6. Ricard GARCIA CÁRCEL, *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII*, Ariel, Barcelona, 1985, vol. I, p. 407-421; dir., "Dossier: La bruixeria a Catalunya", *L'Avenç*, 61 (juny 1983), p. 49-64;

De manera paral·lela, els estudis fonamentats en la documentació inquisitorial no han permès precisar les dimensions reals de la repressió contra la bruixeria a Catalunya (i al Regne d'Aragó), tot i que, en alguns casos, n'han arribat a intuir la importància. Ja l'historiador americà Henry Charles Lea, l'autèntic fundador de la historiografia moderna sobre la Inquisició, va deixar constància, fa més d'un segle, de l'oposició generalitzada del Sant Ofici a la cacera de bruixes.⁷ Tanmateix, Lea es referí, encara que breument, a la participació de la Inquisició de Barcelona en la repressió de mitjan segle XVI.⁸

L'aparició, el 1980, de l'obra Gustav Henningsen *El abogado de las brujas. Brujería vasca e Inquisición española* (versió esp.: 1983)⁹ va assenyalar una fita important a l'hora de precisar l'actitud de la Inquisició castellana davant aquest fenomen, i de concretar-ne la seva cronologia. Per la seva banda, l'obra de William Monter *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia* (1990, versió esp.: 1992) va suposar la revalorització i la singularització del paper del Sant Ofici en aquests regnes. Pel que fa a la cacera de bruixes a Catalunya, Monter descriu breument els processos de 1548-1549, tot partint de la documentació inquisitorial. I destaca, en especial, la bifurcació de camins empresa per la Inquisició a la Corona de Castella i a la Corona d'Aragó després del procés de Zugarramurdi. Així, mentre a Castella el Sant Ofici va aturar definitivament la cacera, a la Corona d'Aragó va optar per "la inactividad y la política de no intervención", cosa que suposà a la pràctica que "entre 1600 y 1650, muchas brujas fueron colgadas en las zonas rurales por los tribunales seculares de Ara-

"La bruixeria", dins E. Serra i X. Torres dirs., *Crisi institucional i canvi social*, vol. 4 de: *Història. Política, societat i cultura als Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 216-217; Núria SALES, *Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII*, vol. IV de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, ed. 62, Barcelona, 1989, p. 310-312.

7. "Ningún país estaba más expuesto al contagio de esta demencia que España, donde durante más de cien años estuvo constantemente amenazado de estallar. Que fuese contenido y reducido a límites relativamente inofensivos se debió a la prudencia y firmeza de la Inquisición", Henry Ch. LEA, *Historia de la Inquisición Española*, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1983, 3 vols., vol. III, p. 599. Citat per Joan BADA, "La Inquisició i la cacera de bruixes a Catalunya", dins Alcoberro i Roma, *Per bruixa i metzinera*, p. 130-139. Remetem a aquest article pel que fa a la bibliografia sobre la Inquisició a Catalunya.

8. *Ibidem*, vol. III, p. 610-611.

9. Alianza ed., Madrid.

gón".¹⁰ Més enllà, doncs, de la migradesa de les xifres de la repressió inquisitorial,¹¹ el pecat del Sant Ofici hauria estat, segons Monter, d'omissió. Aquesta reflexió no té en compte, però, les escasses competències legals de la Inquisició a Catalunya i a Aragó, que la situaven, en aquest punt, en una posició clarament inferior a la que tenia en els altres regnes de la Monarquia Hispànica.

D'aquesta manera, com ja hem assenyalat, la revalorització de la cacera de bruixes a Catalunya ha estat una conseqüència directa del desplegament d'un gran nombre d'estudis i monografies de caràcter local. En aquest àmbit el text que ha de ser considerat fundacional és *Persecució de bruixes a les comarques de Vic a principis del segle XVII* d'Antoni Pladevall (1974). L'obra, que inicialment estava destinada a una difusió molt limitada de caràcter privat,¹² assenyala l'inici de la recerca als arxius locals. Ofereix, a més, un model narratiu i explicatiu, basat en el comentari i en l'edició parcial dels processos, que ha estat àmpliament imitat. En els últims anys les monografies locals han millorat àmpliament en els aspectes formals —edició filològica i crítica dels textos, contextualització històrica dels estudis, etc.—, com a conseqüència de l'accés al món de la història local d'una fornada de joves llicenciats universitaris.

Les fonts documentals: límits i complementarietats

L'anàlisi dels diversos tipus de fons documentals de què es disposa permet constatar les seves mancances, però també la possibilitat d'establir ponts de contacte entre ells. La cacera de bruixes a Catalunya és un àmbit on la tècnica de creuar carpetes resulta particularment útil, i sovint fins

10. Crítica, Barcelona, p. 324.

11. Juan BLÁZQUEZ, "Catálogo de los procesos inquisitoriales del Tribunal del Santo Oficio de Barcelona", *Espacio, tiempo y forma*, sèrie IV, 3, p. 11-158; José Luis de la TORRE, "El delito de brujería en el tribunal de la Inquisición de Barcelona durante el siglo XVII", dins: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Universitat de Barcelona, 1984, vol. II, p. 479-485.

12. El text es publicà en forma de nadala, amb un tiratge total de 350 exemplars. Ha estat reeditat a *Monografies del Montseny*, 1 (Viladrau, 1986), p. 93-165.

i tot absolutament imprescindible. Així, la recerca històrica ha d'avançar a cavall de la documentació inquisitorial, de la dels arxius d'estat i de la dels arxius locals –sense negligir, però, altres fonts d'informació. Tot seguit presentem algunes de les seves característiques i usos.

La *documentació inquisitorial* referida al tribunal modern de la Inquisició de Barcelona, que va ser establert el 1487, ha de tenir en compte diverses limitacions. D'una banda, el tribunal exercí les seves funcions a la major part de Catalunya. Restaren, però, fora de les seves competències el bisbat de Lleida, adscrit a la Inquisició de Saragossa, i el de Tortosa, que depenia de la Inquisició de València. D'altra banda, com és prou sabut, els arxius del tribunal de Barcelona van ser saquejats i destruïts en la revolta popular de març de 1820 que inicià el Trienni Liberal; en aquell context, només alguns processos van poder ser salvats (i comprats) per un visitant nord-americà, que se'ls endugué al seu país.¹³

Avui, doncs, no disposem de la majoria dels processos judicials incoats per la Inquisició de Barcelona, llevat del seu període fundacional (1487-1507), en què l'arxiver reial de Barcelona i historiador humanista Pere Miquel Carbonell procedí a la seva còpia literal.¹⁴ Cal dir, però, que entre els 1.039 processats en aquelles dates cap no ho va ser pel delictes de bruixeria –hi predominaren, de fet, els acusats de criptojudaisme, la majoria dels quals ja havien abandonat el país abans de l'establiment definitiu del tribunal.

D'aquesta manera, a mode de mirall, la informació sobre la Inquisició de Barcelona es reflecteix tan sols parcialment en la documentació de la Suprema i de diverses instàncies del poder reial. Cal destacar, així, el fons "Inquisición" de l'Archivo Histórico Nacional, de Madrid, que conserva la correspondència recíproca entre la Inquisició de Catalunya i el Consell de la Inquisició. A un altre nivell, són també remarcables els "Documentos referentes en su mayoría a la Inquisición y sus procedimientos

13. Joan BADA, *La inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*, Barcanova, Barcelona, 1992, p. 123-126.

14. "Liber descriptionis reconciliacionisque purgationis et condemnationis Hereticorum alias de gestis Hereticorum", dins Manuel de BOFARULL I DE SARTORIO ed., *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, Barcelona, 1864-1865, 2 vols., vol. I, p. 377 i s.; vol. II, p. 5 i s. Sobre l'autor, vegeu el nostre estudi introductori a Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, Ed. Barcino, Barcelona, 1997, 2 vols.

tos” conservats a la Biblioteca Nacional, de Madrid, que reflecteixen bàsicament aspectes del funcionament del tribunal relacionats amb l'autoritat reial i l'ordre públic. D'altres informacions es poden espigolar al fons “Inquisición” de l'Archivo General de Simancas, com ja va fer el mateix Lea. Encara que d'origen local, cal destacar també la informació dels dos únics actes de fe sobre bruixeria amb víctimes realitzats pel tribunal de Barcelona: el de 2 de juny de 1522, en què fou executada “una dona bruixa” i un capellà, recollit a les *Rúbriques de Bruniquer*,¹⁵ i el de 18 de gener de 1548, en què van ser cremades sis dones, una de les quals ja morta, com consta al *Manual de Novells Ardits*.¹⁶

En tot cas, la manca de dades directes sobre els processos queda en part compensada per un fet prou conegut: la fiscalització permanent de la Suprema sobre els tribunals locals, en especial en el controvertit tema de la cacera de bruixes. Així, entre les mesures aprovades pel Sant Ofici sobre aquesta temàtica ja el 1526 destaquen diverses casuístiques en què els tribunals locals havien de consultar sempre el tribunal superior abans d'emetre una sentència.¹⁷ A la pràctica, això suposà que la Suprema va disposar d'una informació gairebé puntual i sistemàtica dels processos contra bruixes.

Per la seva banda, la *documentació virregnal* custodiada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó és escassa, però, com hem demostrat, resulta d'un gran interès per entendre la resolució de la crisi dels anys 1616-1622.¹⁸ Així, una aproximació als fons custodiats a l'ACA no permet fer-se una idea objectiva de la magnitud de la cacera de bruixes –a diferència del que s'esdevé, altre cop, en el cas de la persecució del bandolerisme (però amb més similituds amb el combat contra el corsarisme, un altre àmbit on les competències eren gairebé exclusivament locals).

15. *Rúbriques de Bruniquer: ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912-1916, 5 vols., vol. 2, p. 129.

16. *Manual de Novells Ardits, vulgarment appellat Dietari del Antich Consell barceloní*, Barcelona, 1892-1975, 28 vols., vol. IV, Barcelona, 1895, p. 197.

17. MONTER, *La otra Inquisición*, p. 307-308; Henry KAMEN, *La Inquisición española*, Alianza ed., Madrid, 1985 (3ª ed.), p. 275-276.

18. Agustí ALCOBERRO i Ramon SAROBE, “Els defensors de les bruixes. La fi de la cacera a Catalunya”, dins Alcoberro i Roma, *Per bruixa i metzinera*, p. 140-153. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Barcelona, lligall 368.

La resposta dels bisbes de Catalunya a l'enquesta reial de novembre de 1621 permet conèixer l'opinió de la jerarquia de l'Església catalana sobre una doble temàtica: l'existència real de bruixes i la possibilitat que la Inquisició es fes càrrec de totes les causes pendents al Principat. Com ja hem assenyalat,¹⁹ la majoria de bisbes es van manifestar a favor de l'indult contra tots els encausats; i si bé veien de bon ull el fet que la Inquisició evoqués les causes pendents, entenien que aquesta possibilitat requeria una reformulació de les constitucions, que només podia aprovar la Cort General de Catalunya.

La *documentació jurídica* sobre aquesta temàtica ens ha deixat algunes peces d'interès. D'una banda, cal referir-se al memorial del jesuïta Pere Gil, ja esmentat, redactat el 10 de gener de 1619 i adreçat al duc d'Alburquerque, aleshores lloctinent del Principat. Gil, que va ser rector del Col·legi de Betlem de Barcelona, provincial de la Companyia de Jesús a la Corona d'Aragó, confessor de lloctinents i bisbes i autor d'una sòlida obra de contingut històric, geogràfic i moral, va ser també el primer jesuïta que va esdevenir qualificador del tribunal de la Inquisició de Barcelona, càrrec que ocupà des del 2 d'abril de 1605.²⁰ Des d'aquesta posició, Pere Gil denuncià els abusos i incoherències jurídics dels processos contra la bruixeria endegats per tribunals locals. El document degué tenir una important repercussió en l'àmbit jurídic, ja que, en una de les seves versions, apareix acompanyat de la resposta, punt per punt, redactada per un jutge de la Cancelleria Reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya, a Perpinyà.²¹

També constitueix un testimoni valent contra la cacera de bruixes d'aquells anys el *Commentarius analyticus* a la constitució *Hac nostra* del jurista Francesc Ferrer i Nogués, publicat a Lleida el 1629. Ferrer afirma conèixer una seixantena de processos, vint dels quals li havien passat

19. *Ibidem*.

20. Josep IGLÉSIES, *Pere Gil S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Quaderns de Geografia, Barcelona, vol. I, 1949 (segona edició, ampliada: Societat Catalana de Geografia-IEC, Barcelona, 2002). Mercè GRAS, "Postil·les a la vida i l'obra de Pere Gil", dins IGLÉSIES, *Pere Gil* (2ª ed.), p. 317-329.

21. Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Ms. 1008, f. 335-337. Hi ha un altre exemplar, sense la resposta del jutge rossellonès a: Biblioteca Nacional (BN). Madrid. Ms. 2440, f. 88-90.

per les mans en qualitat d'advocat o de jutge ordinari, i n'invalida qualsevol justificació jurídica.²²

Finalment, l'evocació dels processos locals oberts per part de l'Audiència de Catalunya, aprovada el 1622, que suposà la fi efectiva de la cacera, ha estat explicada per Miquel de Calderó, un dels darrers grans juristes de la Catalunya dels Habsburg (i rescatada recentment per Víctor Ferro).²³

La *documentació literària* sobre la cacera de bruixes és escassíssima i de to més aviat excèntric. Tenim, d'una banda, les *Cobles ara novament fetes sobre la mort d'en Malet, feta en Barcelona als dos de juliol any mil e cinc-cents quaranta-e-nou*, un romanç de cec que descriu, en termes elogiosos, l'execució d'aquest endevinaire de Flix per part de la Inquisició del cap i casal.²⁴ I, força més endavant, en plena etapa de domini francès durant la Guerra dels Segadors, disposem d'una *Història maravellosa del sàbat de les bruixes y bruxots, conforme ells ho han declarat en Tòlosa y altres llochs ahont són estats sentenciats a mort*, publicada a Barcelona el 1645.²⁵ La manca d'altres referents literaris impresos confirma l'actitud militant del Sant Ofici contra qualsevol esment d'aquell episodi.

La bel·ligerància del tribunal contra la superstició és confirmada també en el desenllaç de la novel·la anònima *Cas raro d'un home anomenat Pere Portes* [o Porter], *de la vila de Tordera, que vivint entrà i eixí de l'infern*. En aquest cas, el viatge literari d'ultratomba del personatge, esdevingut el 1608, tan sols assoleix un final versemblant (i feliç) després que el fet fos investigat –i aprovat– per la Inquisició barcelonina.²⁶ Altre tant s'esdevé en l'episodi del bust encantat que una família noble barcelonesa hauria enginyat per a escarnir don Quixot i Sancho a la segona part de la novel·la de Miguel de Cervantes, publicada el 1615. També en aquest cas els inventors de la màquina s'haurien hagut d'acabar justificant davant la

22. Citat per Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les institucions de Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo ed., Vic, 1987, p. 379-381.

23. *Ibidem*.

24. Biblioteca de Catalunya (BC). Barcelona. Ms. I-IV-42. Es pot consultar a: <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/bc/6790477509580429999979/>.

25. BC. Fulletts Bonsoms 5905.

26. Una edició moderna del text a: *Novel·les amoroses i morals*, a cura d'Arseni Pacheco i August Bover, ed. 62 - la Caixa, Barcelona, 1982.

Inquisició, la qual hauria ordenat “que lo deshiciese y no pasase más adelante”, no pas perquè disposés d’una efectivitat màgica sinó, més simplement, “porque el vulgo ignorante no se escandalizase”.²⁷

Tanmateix, com ja hem esmentat, la *documentació local* constitueix la principal font per a l’estudi de la cacera de bruixes a casa nostra. També aquí cal fer, però, un seguit d’advertiments. D’una banda, és força probable que alguns processos locals no arribessin a generar aleshores una documentació escrita. D’altra banda, cal referir-se inevitablement a la documentació que s’ha fet malbé o que ha estat destruïda al llarg del temps. I encara, a la que ha estat expoliada o incorrectament cedida a mans privades –com és el cas dels processos del Lluçanès de 1618-1620, que avui es conserven a la Casa Museo Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander (Cantabria).²⁸ Afegim-hi, en un altre sentit, la documentació que encara resta per catalogar. Tot plegat ens permet afirmar que la inexistència de documents sobre processos judicials en una determinada localitat o regió en cap cas no constitueix una certesa de la inexistència real de processos –però també, en sentit invers, que l’existència de documentació judicial confirma la seva realització.

D’altra banda, aquest àmbit admet també alguns balanços inequívocament positius. Ja ens hem referit suficientment a la importància de la historiografia local de les darreres dècades. Podríem afegir-hi, però, alguns exemples especialment interessants. Així, el descobriment i la publicació successiva de diversos processos judicials a la comarca del Vallès ha permès encadenar diverses actuacions locals i establir el desenllaç de judicis que resultaven irresolts.²⁹ Aquesta mateixa línia s’ha aplicat també en altres àmbits de la Catalunya central i ha permès precisar, de vegades amb força detall, la cronologia de la cacera o l’extensió de la rumorologia que la precedí.

27. Capítol LXII de la segona part: “Que trata de la aventura de la cabeza encantada, con otras niñerías que no pueden dejar de contarse”.

28. Vegeu: Lluís ORRIOLS, *Les bruixes segrestades*, Rafael Dalmau ed., Barcelona, 1994.

29. Raimundo GARCIA CARRERA, *Les bruixes de Caldes de Montbui*, Caldes de Montbui, 1985; *Caça de bruixes al Vallès*, Ègara, Terrassa, 1987; Ismael ALMAZÁN i Doris MORENO, “Un delictes i dos martells. Actituds populars a Terrassa durant la cacera de bruixes de 1619”, *Terme*, 12 (Terrassa 1997), p. 48-57; GINEBRA i ALCOBERRO, *Condemnades per bruixes*.

També la *documentació d'institucions eclesiàstiques i militars*, que disposaven d'àmbits de jurisdicció propis, ens permet avançar en el coneixement del fenomen. En aquest punt, hi ha un exemple que resulta particularment emblemàtic. L'any 2003, Valentí Gual va donar a conèixer, en el seu catàleg de la documentació de l'Arxiu de Poblet,³⁰ el procés contra Francina Redorta, vídua de Menàrguens (comarca de la Noguera), que el 1616 va ser condemnada a mort, torturada i executada "per bruixa i metzinera". El procés no resulta particularment original, però sí que ho és un detall que Gual ja va assenyalar: el dibuix en portada de la dona penjada que, a dia d'avui, constitueix l'única il·lustració coetània d'una bruixa catalana. Vam poder destacar-ho com a comissaris de l'exposició del Museu d'Història de Catalunya (2007) que justament va prendre el dibuix, i la justificació del procés, com a símbols centrals.

En una línia semblant, recentment hem tingut notícia del procés incoat contra una dona de Torreferrera (Segrià) per l'Orde de Sant Joan de Jerusalem el 1550. En un context marcat pels processos instigats per Joan Malet, la dona va ser condemnada a mort. Tanmateix, finalment, la condemna va ser permutada per una altra, molt més lleugera, d'assots i desterrament.³¹ També la documentació hospitalera ens informa sobre el procés incoat a Palau del Vidre (Vallespir) el 1614, que acabà amb l'execució de nou dones.³² Aquest procés ha de ser considerat un precedent immediat de la gran repressió als comtats de Rosselló i Cerdanya, aplicada el 1619.

Cal esmentar també els processos incoats per la Pia Almoïna de Barcelona a Sitges el 1548 –que es resolgué amb una condemna a mort– i a Sant Feliu de Llobregat el 1578.³³ Els exemples anteriors proven de nou la necessitat de creuar carpetes, a la qual ja ens hem referit.

30. Valentí GUAL, *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II)*, Cossetània, Valls, 2003, p. 108-109.

31. ACA. Sant Joan de Jerusalem. Lligall 233; devem la informació a Ramon Sarobe.

32. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*, Barcelona, 1910, p. 489.

33. Mercè GRAS, *Bruixes a Sant Feliu de Llobregat. El procés a Blanca Bardiera (1578)*, Sant Feliu de Llobregat, 2000.

Alguns tòpics i errors comuns i algunes vies d'esmena

Qualsevol aproximació al fenomen que ara ens ocupa ha de tenir clar un principi d'actuació bàsic: allò que la recerca pot reconstruir (i, encara, d'una manera inevitablement parcial) és la història de la cacera de bruixes. En cap cas la documentació judicial no pot ser considerada fiable pel que fa a la comissió real dels suposats delictes que hi apareixen descrits. En aquest punt, les declaracions de testimonis o encausats no assoleixen mai ni tan sols el nivell de fiabilitat més o menys dubtosa o matisable que caracteritza, per exemple, la repressió del bandolerisme. Deixem-ho clar: la història de la bruixeria com a tal resulta un objectiu impossible –o fins i tot inútil, en funció de les creences de cadascú. En tot cas, l'existència (o l'absència) de processos de bruixeria no resulta una dada concloent a l'hora d'afirmar (o de negar) la presència de grups poc o molt identificables sota aquesta etiqueta.

En segon lloc, cal subratllar una evidència: la història de la cacera de bruixes i la història de la Inquisició són dos fenòmens independents, i fins i tot en molts sentits antagònics. Com ja hem assenyalat, la recerca en la documentació inquisitorial no permet donar una imatge mínimament completa de les dimensions que aquell fenomen prengué a Catalunya. Ben a la inversa, en la majoria de casos, els processos inquisitorials resulten tan sols un darrer eco de la repressió local. I una estratègia de les víctimes amb més recursos culturals, socials o econòmics per escapar de la condemna a mort decretada per les autoritats locals.

Cal tenir en compte que, llevat dels anys 1548-1549, l'actuació del tribunal de la Inquisició de Barcelona va ser sempre favorable a les víctimes. És per això que l'increment ocasional del nombre de processos ha de ser interpretat com un recurs d'advocats i parents per escapar de la repressió dels tribunals locals –i, doncs, com un reflex indirecte de l'augment de la cacera de bruixes en aquest àmbit. Ens permetem, en aquest sentit, presentar alguns exemples ben diversos, però coincidents en el seu sentit general.

El primer correspon justament a la cacera de bruixes dels anys centrals del segle XVI, en què la Inquisició de Barcelona, de manera excepcio-

nal, s'implicà inicialment en la repressió.³⁴ La informació es refereix a Magdalena Reiner, o Renyer, de la vila de Montblanc, i és redactada pel fiscal del Sant Ofici de Barcelona, Domingo Perandreu, que es mostra contrariat pel seu alliberament.³⁵ Segons el fiscal, la Reinera, d'entre vint-i-cinc i trenta anys, era dona “muy atrevida y gosada, así en hablar como en azer“, i “hija de Jayme Mediona, hombre más principal de aquella villa, y tiene muchos parientes honrados y letrados, especialmente aquí en Barcelona”. Es dona el cas, a més, que quan la universitat de Montblanc va cridar l'endevinaire Joan Malet perquè determinés quines dones de la vila eren bruixes, aquest va residir a la seva casa familiar.

Tanmateix, quan els parents van intuir que Magdalena podia ser-ne acusada, la van enviar fora de Montblanc: de primer a Balaguer, després a Rocafort de Queralt i finalment a Barcelona, on un parent, l'advocat miccer Gallart, va negociar el seu lliurament al Sant Ofici, després d'haver-la instruïda sobre allò que havia de declarar. Efectivament, Magdalena negà ser bruixa, es mantingué ferma en l'acarament a què se la sotmeté amb Tecla Prats, la també jove montblanquina que l'havia denunciada, i finalment va ser alliberada. És més: el seu procés va ser una de les proves determinants de la Suprema per condemnar les males pràctiques del tribunal barceloní.

L'encreuament de fonts locals i inquisitorials permet constatar també el paper de la Inquisició com a apaivagadora dels processos fins a l'esclat de la crisi de 1614-1622. Així, el 1575, la justícia secular d'Andorra va condemnar a mort i executar tres dones de les Escaldes. Una quarta condemnada, anomenada Joana Montanya, àlies Toneta, va aconseguir, però, que el seu cas passés a la Inquisició, que finalment va alliberar-la.³⁶ Altre tant s'esdevingué aquell any amb Margarida Boer, del lloc d'Escós

34. N'hem fet una primera descripció, de caire divulgatiu, a: Agustí ALCOBERRO: “El caçador de bruixes. Joan Malet, l'home que va terroritzar Catalunya al segle XVI”, *Sàpiens. Decobreix la teva història*, 71 (setembre 2008), p. 20-27. Vegeu també: Doris MORENO, “Las estrategias inquisitoriales ante la brujería en la Cataluña de 1548”, dins *Profesor Nazario González. Una historia abierta*, Universitat de Barcelona, 1998, p. 39-47.

35. Archivo Histórico Nacional (AHN). Madrid. Inquisición. Llibre 736. *Barcelona (1539-1560). Libro primero de cartas de la Inquisición de Cataluña al Consejo de la Inquisición*, f. 35 r-40 r.

36. AHN. Inquisición. Llibre 730, fol. 192.

(Pallars Sobirà),³⁷ mentre Andrua Beltraneta, de Malmercat, a la mateixa comarca), era condemnada a:

reconciliación en forma en el auto de fe, y que tenga reclusión en el hospital o en otra parte por un año, y que confiese y comulgue a menudo, y se le quite el abiso en baxando del cadahalso.³⁸

També la vila de Terrassa ens en proporciona alguns exemples prou significatius. En aquesta localitat del Vallès el consell municipal va instigar processos contra suposades bruixes els anys 1602 i 1615. En aquest darrer cas, però, la Inquisició de Barcelona va acabar intervenint amb l'objectiu de fer-se amb les encausades i evitar-ne l'execució. Així, com consta a la documentació local, familiars de la Inquisició es van fer càrrec d'onze bruixes i bruixots encausats el 12 de juliol de 1615.³⁹ Tanmateix, alguns dels seus noms reapareixen, i ara de manera tràgica, el maig de 1619, quan s'inicià el cicle massiu de repressió al Vallès protagonitzat per tribunals locals.

Va haver de passar tot un any perquè la Inquisició es plantegés de nou enfrontar-se a la cacera d'una manera global. El 15 de maig de 1620, la Inquisició de Barcelona absolia Margarida Olivera, de Montornès del Vallès, acusada de bruixa. I, en una nota al marge, l'inquisidor es referia a la duresa de la cacera, “porque se entiende aber ahorcado más de mil personas por brujas de poco tiempo a esta parte”, i en feia responsable directa la passivitat del tribunal, és a dir:

el poco caso que la Inquisición á hecho d'estos delictos; que si se ubiera metido el Santo Oficio en ello desde sus principios, se ubieran atajado muchos daños y muertes que han padecido sin culpa (a lo que se cree) las dichas personas ahorcadas, o las más d'ellas, y que si en esto no se pone presto remedio cregerán cada día los dichos daños.⁴⁰

Però el canvi no va ser ni molt menys immediat. Encara el 4 de novembre de 1621 la Inquisició de Barcelona va alliberar Eulàlia Úrsula, de

37. *Ibidem*, f. 194 v.

38. *Ibidem*, f. 207.

39. Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. Batllia, processos 11-VII-1615. Una interpretació diferent d'aquest cas a: ALMAZÁN; MORENO, “Un delicto i dos martells”; Doris MORENO, “Inquisició i poder local. El Sant Ofici a Terrassa”, *Terme*, 13.

40. Biblioteca Nacional (BN). Madrid. Ms. 2.440, f. 82r-84v. ALCOBERRO; SAROBE, “Els defensors de les bruixes”, p. 144.

Caldes de Montbui. El cas resulta especialment interessant ja que l'encausada, que aleshores tenia divuit anys, havia estat condemnada a mort pel tribunal local. De fet, Eulàlia va ser l'única processada de Caldes que va aconseguir escapar de la força: les altres dotze encausades, entre elles la mateixa mare d'Eulàlia, van tenir aquesta fi tràgica.⁴¹ L'any següent, però, es produí l'evocació de tots els casos pendents per part de l'Audiència de Catalunya, cosa que suposà, de fet, la fi de la cacera de bruixes.

Com ja hem avançat, el comportament passiu de la Inquisició de Barcelona té també una arrel de tipus competencial, que probablement és també extensible al tribunal de Saragossa. Les competències de la Inquisició en matèria de bruixeria a Catalunya i al Regne d'Aragó eren més aviat escasses, mentre que el marge d'actuació dels tribunals locals i baronials era força ampli.

Així, el 1548 l'inquisidor Diego Sarmiento de Sotomayor va haver de reunir una junta formada per set jutges de l'Audiència de Catalunya i onze teòlegs per obtenir l'autorització perquè la Inquisició "pusiesse la mano en ello y que se hiciesse un exemplar castigo". L'argumentació raonada de la proposta recorda "los desórdenes que los juezes seculares hazen contra ellas [les bruixes] ahorcándolas injustamente".⁴² Tanmateix, com ja hem esmentat, la intervenció de la Inquisició barcelonina suposà l'inici de desenyes de processos i l'execució de sis dones en un acte de fe. Per aquest motiu la Suprema envià a Barcelona el visitador Francisco Vaca, que alliberà totes les encausades.

És en aquest context que es produí l'ordre més explícita d'evocació de tots els processos en mans de la Inquisició. Ens referim a la "real cédula para que los inquisidores conozcan las causas de brujas e inhiban a los jueces que se entremetieran a conocer de ellas", expedida a Valladolid l'1 d'octubre de 1549.⁴³ La mesura es degué aplicar tot seguit, ja que el seu efecte va ser immediat.

41. AHN. Inquisición. Llibre 733, f. 37v-39v.

42. AHN. Inquisición. Llibre 323. *Libro octavo de cartas del Consejo de su Majestad de la General Inquisición a las inquisiciones de la Corona de Aragón y Navarra desde 6 de marzo de 1549 hasta 30 de septiembre de 1559*, f. 295v-297r. (Hi ha una altra còpia a: BN. Ms. 2440, f. 97r-98v).

43. BN. Ms. 2440, f. 93r-94r.

Tanmateix, el tema no restà resolt, en termes jurídics. I per això reprenqué amb força durant l'onada repressiva de 1616-1622. Les respostes dels bisbes del Principat a l'enquesta reial de novembre de 1621 expressen majoritàriament una actitud favorable a la intervenció de la Inquisició, però també assenyalen importants prevencions jurídiques. Així, el bisbe de Barcelona, Joan Sentís, que poc més tard fóra nomenat lloctinent, es posicionà aleshores a favor de l'evocació de les causes per part de l'Audiència tot assenyalant que l'evocació per part de la Inquisició "fuera de Cortes no la tengo por materia practicable. En ellas fuera muy fácil hacer ley para ello". En altres paraules: segons el bisbe Sentís existia ja aleshores un consens prou ampli per aprovar la intervenció de la Inquisició en el tema, però, sense un canvi legislatiu que només podia aprovar la Cort General, persistien limitacions legals insuperables. Com ja hem esmentat, la proposta de Sentís va ser finalment aplicada.

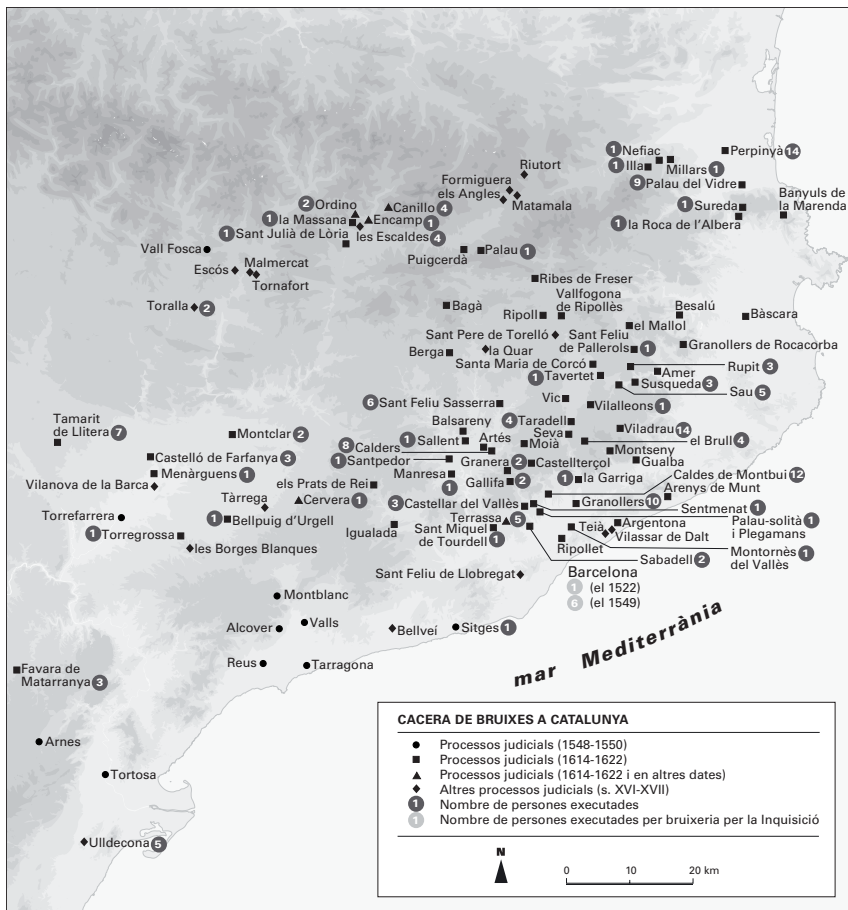
Vers una geografia (i una cronologia) de la cacera de bruixes a Catalunya

Les recerques dels darrers anys permeten ja proposar una geografia i una cronologia dels processos, tot assumint, però, el seu caràcter provisional –i inevitablement incomplet. El mapa adjunt⁴⁴ registra les localitats on tenim notícia que es van incoar processos i el nombre de víctimes mortals comprovades documentalment en els segles XVI i XVII. Pel que fa a les etapes de la cacera de bruixes, és possible plantejar l'esquema següent:

1424-1547, els inicis:

La data inicial es refereix a la redacció del *Llibre d'Ordinacions de la Vall d'Àneu*, el primer text jurídic europeu que descriu amb plenitud la concepció moderna de la bruixeria. A partir d'aleshores s'inicià una repres-

44. Aquest mapa l'hem anat construint de manera acumulativa. Les dues darreres fites d'aquest procés han estat: ALCOBERRO; ROMA, *Per bruixa i metzinera*, p. 125; i ALCOBERRO, "El caçador de bruixes", p. 24. Com en aquest darrer cas, hem comptat amb el suport cartogràfic de la revista *Sàpiens*.



sió circumscrita a les comarques pirinenques, que, tanmateix, tan sols es troba documentada en dos processos andorrans de 1471 i 1473. Per aquelles dates, però, el poeta valencià Jaume Roig (mort el 1478), afirmava que “moltes n’han mortes / en foc cremades, / sentenciades / ab bons processos / per tals excessos / en Catalunya”.⁴⁵ La instauració de la In-

45. Jaume Roig, *Espill o Llibre de les dones*. La referència a les bruixes catalanes i a la seva persecució apareix al llibre tercer, “De la lliçó de Salamó”. En l’edició a cura de Marina Gustà (ed. 62 - la Caixa, Barcelona, 1978) ocupa les pàgines 141-142.

quisició castellana a Catalunya, el 1487, no suposà cap canvi significatiu pel que fa a la intensitat o a la distribució geogràfica dels processos. Tanmateix, l'execució d'una dona a Barcelona el 1522, que constitueix la primera actuació en aquest tema del Sant Ofici a Catalunya, és gairebé paral·lela als primers processos inquisitorials de Navarra, que van abocar a una legislació molt més garantista pel que fa a les encausades, però que mantenia la creença en l'existència de bruixes.

La crisi de 1548-1549 (amb algun darrer eco el 1550):

Se centrà a les comarques meridionals del Principat i provà per primera vegada la capacitat generalitzadora i multiplicadora del fenomen. Els processos locals, instigats per l'actuació del morisc de Flix Joan Malet, que afirmava poder identificar les bruixes, van suposar l'execució d'un gran nombre de dones. L'entrada en el cas de la Inquisició de Barcelona va confirmar la validesa dels processos i en va continuar la repressió. Finalment, però, l'actuació de la Suprema va suposar l'alliberament de les encausades i l'empresonament i execució de Malet (però no la fi de la carrera de l'inquisidor general de Barcelona Diego Sarmiento de Sotomayor, que encara esdevindria bisbe d'Ourense i d'Astorga).⁴⁶

L'etapa incerta 1550-1614:

Mostra la generalització dels processos en el territori, que en general resulten incruents. En força casos és perceptible el paper moderador del Sant Ofici, que actua per aturar els judicis. Les encausades per la Inquisició són alliberades o condemnades a penes lleus. El procés de la baronia de Toralla (Pallars) de 1574,⁴⁷ amb set dones i un home encausats

46. El 31 de març de 1549 Sarmiento comunica a la Suprema que ha estat nomenat bisbe d'Orense (AHN. Llibre 736, f. 193r). Aquest fet no l'hem pogut, però, confirmar. En tot cas, Sarmiento va ser bisbe d'Astorga de 1555 fins a la seva mort, esdevinguda 1571 (Pius B. GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*).

47. Carmen ESPADA i Jaume OLIVER, *Les bruixes al Pallars. Processos d'inquisició a la varvassoria de Toralla (s. XVI)*, Tremp, 1999.

i dues sentències de mort executades, inicia una tendència a la radicalització per part dels tribunals locals, que arriba al paroxisme en l'etapa següent. L'execució de nou dones a Palau del Vidre (Vallespir) el 1614 i les primeres actuacions conegudes de l'endevinaire Cosme Soler, Tarragó (1616) assenyalen un autèntic punt d'inflexió.

La gran repressió de 1614-1622:

Es caracteritza per l'inici en paral·lel de diversos cicles de caràcter comarcal o regional, que en alguns casos podem arribar a precisar amb força detall. La repressió, endegada per tribunals locals i sovint atida per la presència d'endevinaires o saludadors, afecta les comarques occidentals i centrals, el Vallès (en un sentit ampli) i els comtats de Rosselló i Cerdanya. Els fets es precipiten a partir de les grans inundacions de 1617, *l'any del diluvi*. Com hem vist, en aquest període, les primeres intervencions contra la cacera generalitzada no es produeixen fins al gener de 1619, i la implicació de la Inquisició en el tema s'inicia tot just el maig de 1620. A partir d'aleshores, però, la iniciativa corre a mans de les autoritats reials que, després d'escoltar els bisbes de Catalunya, decideixen evocar tots els casos a l'Audiència. Aquest fet clou la gran cacera de bruixes. Per a aquest cicle, Joan Reglà va donar la xifra de 400 execucions, tot i que, com hem vist, un informe inquisitorial de mitjan 1620 ja avançava la de més de mil.

Els episodis locals dels anys següents:

Especialment de 1627, se salden amb resultats incruents, a causa de l'actuació de l'Audiència. L'única excepció coneguda és Ulldecona, on aleshores van ser penjades cinc dones. La vila, com la resta del bisbat de Tortosa, depenia de la Inquisició de València.⁴⁸ L'últim procés col·lectiu es produeix el 1643, en plena Guerra dels Segadors, quan van ser encausades trenta-dues dones de la comarca del Capcir. El procés

48. MONTER: *La otra Inquisición*, p. 324.

va ser aturat per la ràpida actuació del bisbe d'Alet, com ha assenyalat Núria Sales.⁴⁹ Tanmateix, els anys centrals d'aquella guerra registren altres episodis locals menors, i també, com hem vist, una certa flexibilització de la censura. Caldria analitzar fins a quin punt aquest fet té relació amb la condició de la Inquisició a Catalunya durant els anys de domini francès.

49. Núria SALES, "El bisbe d'Alet i les bruixes del Capcir", *Recerques*, 19 (1987), p. 133-143.